

تعامل تاریخی نظام‌های حقوقی: اقتباس نهادهای حقوق اسلامی در نظام کامن لو

مصطفی سروی مقدم*

استادیار گروه حقوق دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۰/۱۱/۸ - تاریخ تصویب: ۱۳۹۱/۷/۹)

هین سخن تازه بگو تا که جهان تازه شود
وارهد از هر دو جهان بی حد و اندازه شود

(مولوی)

چکیده:

اوضاع اجتماعی انگلستان قرون وسطی پیش از پیروزی ویلیام دوک نورماندی در ۱۰۶۶م. بسی عقب مانده بود، لیکن پس از آن در اندک زمانی از چنان شکوفایی حقوقی و فرهنگی برخوردار شد که حتی امروز موجب تعجب و تحسین صاحب‌نظران شده، اما سؤالاتی هم درباره مبدأ نهادهای حقوقی مزبور مطرح نموده که هنوز پاسخ قطعی بر آن ارائه نگردیده است. لیکن برخی از حقوق‌دانان غربی، به ملاحظه مشابهت‌هایی بین تعدادی از نهادهای حقوق اسلامی و کامن لو، امکان استفاده از حقوق اسلامی توسط نورمان انگلستان را بعید ندانسته‌اند. تحقیق حاضر، با هدف یافتن پاسخ قطعی آن سؤالات، اقدام به تحلیل سوابق تعدادی از نهادهای حقوق اسلامی و انطباق آنها با مفاهیم کامن لویی مرتبط نموده و در این راستا به اسرار تاریخی فوق‌العاده عظیمی دست یافته که، به باور نگارنده، نتایج چشمگیر آن منجر به اسلامی‌سازی و بومی‌سازی برخی از علوم انسانی خواهد گردید.

واژگان کلیدی:

انتقال نهادهای حقوق اسلامی، سیسیل فاطمی، نورمان، کامن‌لوی انگلیس، بومی‌سازی و اسلامی‌سازی علوم انسانی.

مقدمه

از نظر حقوق تطبیقی، در مقایسه یک موضوع حقوقی در دو نظام حقوقی کاملاً مختلف^۱، مشاهده نکات مشابه تعجب آور است؛ لیکن، وقتی آن دو نظام مشابه باشند مشاهده نکات اختلافی ایجاد تعجب می‌نماید. تعجب کنجکاوانه دو، سه دهه‌ای نگارنده، مربوط به مشاهده مشابهت‌های سؤال برانگیز بین ماهیت تعدادی از نهادهای حقوق اسلامی و برخی مفاهیم حقوقی کامن‌لو می‌شود. راستی این مشابهت از چه وقایع تاریخی ممکنست حادث شده باشد؟

پاسخ قطعی این سؤالات را نمی‌توان در هیچ یک از منابع فارسی مشاهده نمود، مگر در برخی منابع تاریخ تمدن اسلامی، که به صورت خیلی کلی و نادر با مسائل حقوقی ارتباط دارند. مع‌الوصف، برخی از پژوهشگران غربی در چند مورد حقوقی، البته با اما و اگرهای بسیار، تحقیق کرده و امکان استفاده تاریخی از نهادهای حقوق اسلامی در ساختار اولیه کامن‌لو را بعید ندانسته‌اند.

نظر به اهمیت والای موضوع فوق در جهان اسلام و اینکه تاکنون علی‌الظاهر هیچ مطالعه خاص حقوقی در این زمینه در ایران و سایر کشورهای اسلامی منتشر نگردیده، و جای مطالعه دقیقی در آن کاملاً خالی است، لذا، این مقاله درصدد است که با اهداف، اولاً، استقرای کنجکاوانه در واقعیت‌های تاریخی، ثانیاً، تجزیه و تحلیل آنها طبق قرائن و شواهد مرتبط، در غایت در حد توان نسبت به کشف اسرار تاریخی آن مبادرت نماید.

در راستای اجرای اهداف فوق، منابع مرتبط در سه مرحله زیر بررسی می‌شوند: ۱- اثبات وجود یک فرهنگ و تمدن شکوفای اسلامی در سیسیل فاطمی و غضب آن توسط نورمان سیسیل؛ ۲- اثبات وجود اوضاع اجتماعی محتاج به یک فرهنگ الگو در لندن عهد نورمان؛ ۳- اثبات پیدایش کامن‌لو شکوفای غیرمنتظره در لندن نورمان، متعاقب غضب میراث فرهنگی اسلامی توسط نورمان سیسیل، بعد انتقال آنها به لندن با عنوان سوغاتی.

در میان آن میراث فرهنگی تعدادی نهاد حقوقی، از جمله اراضی مفتوح العنوه، انفال، دیوان خراج و اقطاع اهمیت خاصی دارند. این نهادها، از حیث ماهیت، کاربرد و آثار با برخی از مفاهیم نوین کامن‌لو، نظیر "دومزدی بوک"، مطابقت کامل دارند.

تحقیق حاضر، که به روش توصیفی-تحلیلی انجام شده، متشکل است از چکیده فارسی وانگلیسی، مقدمه و نتیجه، بعلاوه یک متن در سه مبحث، که با سه مراحل مذکور در فوق انطباق دارد.

۱. نظیر حقوق اسلام و کامن‌لو

مبحث اول

اسلام در سیسیل، شکوفایی علمی، تسلط نورمان

۱-۱. ظهور اسلام، اهمیت علم، نهضت ترجمه به عربی

با میلاد مبارک طفلی در خانواده عبدالله در سال ۵۷۰م در مکه، که نام او را "محمد" گذاشتند، دنیا وارد مرحله خاصی از تمدن و مدنیت شد. ایشان در ۶۱۰م به پیامبری مبعوث شده و چند سالی به صورت مخفی و در سال ۶۲۲م از فشار کفار مکه مجبور به هجرت به شهر یثرب (مدینه) گردیده و در آنجا حکومت چند فرهنگی مرکب از پیروان ادیان مسلمان، مسیحی، یهود و غیره تشکیل دادند (حمیداله، ۱۳۸۶، ص ۳۶۷). پیروان همه ادیان در امور دینی و احوال شخصیه تابع مقررات دین خود بودند (عمیدزنجانی، بی تا، صص ۱۸۵-۱۷۹).

در دین اسلام به علم، تعلیم و تعلم و نیز قلم و کتابت یافته‌های علمی بهای فوق العاده‌ای داده شده، بطوری که در قرآن مجید، احادیث کثیری از حضرت رسول (ص) و نیز روایات متعدد از ائمه اطهار (ع) جایگاه خاصی بر علم اختصاص یافته است.

پس از ارتحال پیامبر اسلام (ص)، بر اثر وجود اختلافاتی بین زعمای جامعه اداره این جامعه بزرگ، در عمل، به چهار تن مشهور به خلفای راشدین به مدت سی سال سپرده شد (آیتی، ۱۳۶۶، ص ۲حرفی) و با گذشت زمان در نقاط مختلف آن سلسله حکومت‌های متعدد از جمله امویان^۱، عباسیان^۲ و فاطمیان^۳ تشکیل گردید.

توجه عمیق اسلام به تعلیم و تعلم، آموزش علوم مختلف و تفکر در آنها و یافته‌های علمی دانشمندان سایر ادیان و دیگر کشورها، سبب گردید که نهضت ترجمه عظیمی به مرکزیت "بیت الحکمه" در بغداد تشکیل شده و با جمع آوری کتب و رسالات علمی به زبان‌های زنده آن دوره از کشورهای مختلف، نسبت به ترجمه آنها از زبان‌های اصلی به زبان عربی اقدام گردد. این نهضت که از قرن دوم تا قرن چهارم ه.ق. در جهان اسلام در جریان بود ابتدا در سال ۱۳۶ ه.ق. بدستور منصور دوانیقی خلیفه عباسی در بغداد شروع و بعد توسط هارون الرشید و مأمون به شدت ادامه یافت (ویل دورانت، ۱۳۶۶، ص ۲۰۸). وی همین برنامه را برای جمع آوری کتب از حوزه‌های تمدن‌های یونان، روم، ایران، هند و غیره اجرا نموده و ترجمه آنها را به زبان عربی از زبان‌های مختلف به مترجمین برجسته آشنا به همان زبان‌ها، از جمله وزرای دانشمند ایرانی چون برمکیان، آل نوبخت، ابن مقفع و خوارزمی سپرد (ویل دورانت، همان). در

۱. در شام و جنوب اسپانیا

۲. بمرکزیت اکثرأ بغداد

۳. در تونس، مصر و سیسیل

واقع همان اشتیاق عمیق به علم و ترجمه منابع غنی علوم از زبان‌های دیگر به عربی زمینه پیشرفت‌های علمی و گسترش اسلام به جنوب ایتالیا و اسپانیا را به شرح ذیل فراهم ساخت.

۱-۲. گسترش اسلام به سیسیل و شکوفایی فرهنگی

اسلام در چند دهه اول سده نخست ظهور خود به سرزمین‌های مختلف از جمله آفریقا گسترش یافت و نواحی مصر و افریقه^۱ توسط مسلمانان تسخیر شد. از همان زمان بین سپاهیان اسلام و حاکمان سرزمین‌های جنوب ایتالیا و امپراطوری بیزانس جنگ‌های کوچک و بزرگ روی می‌داد، تا اینکه در ۶۵۲م مسلمانان به جزیره سیسیل (Sicily) حمله کردند که نتیجه آن در سال ۸۲۷م منجر به استیلای مسلمین بر آن جزیره شده و شهر پالرمو (Palermo) به پایتختی انتخاب گردید. تسخیر سیسیل در سال ۸۲۷م توسط خاندان اگلییان از اعراب آفریقا صورت گرفت و آنان تا ۹۰۹م که توسط خاندان فاطمی مصر منقرض شدند، بر آن سرزمین حکومت داشتند. سلسله فاطمی عنوان "فاطمی" را به جهت نسبتشان به حضرت فاطمه دختر پیامبر اسلام (ص) و زوجه حضرت علی (ع) کسب نموده بودند (احمد، ۱۳۶۲، ص ۴۱). امرای ایرانی آنان موسوم به کلیان هم به برخی از مناطق و شهرهای سیسیل تا ۱۰۶۰م، ۱۰۷۰، ۱۰۷۲، و به بعضی مناطق دیگر تا ۱۱۷۱ حکومت داشتند (Salerno, 2005).

سیسیل، که در منابع اسلامی به "صقلیه" شهرت دارد، در عصر مسلمانان از پیشرفت‌های مختلف و شکوفایی عظیمی، از جمله در امور علمی، بازرگانی، کشاورزی، عمران و آبادی شهرها و ساختن مساجد، مدارس علمی، بیمارستان‌ها و کاخ‌های به سبک اسلامی برخوردار شده بود. شهرهای پالرمو، سیراکوز، مسینا و سالرنو از لحاظ عظمت فرهنگی و تمدنی اهمیت خاصی داشت.

به ملاحظه اینکه حاکمان مسلمان سیسیل ضمن توسعه علوم و فرهنگ کشور، رفتار آکنده از مسالمت و تسامح با پیروان سایر ادیان داشتند، از طرف بومیان غیر مسلمان مورد استقبال قرار گرفته و گرایش به دین، زبان و فرهنگ آنان به سرعت افزایش یافت و یک جامعه چند فرهنگی تشکیل شد، بطوری که در این التقاط فرهنگ‌ها نه یگانگی و نه بیگانگی بین پیروان این ادیان ممکن بود (ولایتی، ۱۳۸۲(ب)، ص ۲۲۹). در نتیجه، این حسن همزیستی موجبات به اوج رسیدن شکوفایی تمدن اسلامی و توسعه حقوق اداری، دیوانی و حقوق شهروندی را از جهات مختلف در سیسیل فراهم کرد.

۱. تونس امروزی

۲. در این سایت‌ها شماره صفحات قید نمی‌شود.

۳-۱. تسلط نورمان؛ نهضت ترجمه به لاتین

وایکینگ‌ها، یعنی اجداد نورمان‌ها، در قرن هشتم از اسکاندیناوی برای غارتگری به جزایر فرانسه و انگلیس رفته و در مناطقی، به ویژه در شمال غربی فرانسه سکونت کردند. بعدها، گروه‌هایی از نوه‌های جنگجوی آنان مشهور به نورمان‌ها، با توطئه و توسل به زور بازو و شمشیر در فاصله زمانی کم دولت‌های انگلیس انگلوساکسون و سیسیل فاطمی را در اواسط قرن ۱۱م شکست داده و حکومت نورمان را در آن دو کشور مستقر نمودند. البته علی‌رغم پیروزی برق‌آسای نورمان بر انگلیس در ۱۰۶۶م، تسلط کامل بر سیسیل از ۱۰۶۰ تا ۱۰۷۲، حتی در مناطقی مدت‌ها طول کشید.

علت اصلی شکست مسلمانان سیسیل به نظر بعضی از نویسندگان ضعف عده یا ادوات جنگی نبوده، بلکه نفاقی بوده که سران مسلمانان را از یکدیگر جدا می‌کرده است (احمد، پیشین، ص ۸۳).

البته با تسلط نورمان‌ها بر سیسیل فرهنگ اسلامی فاطمیان نه تنها متروک نگردید، بلکه برخی از شاهان نورمان، به‌ویژه فردریک دوم امپراتور سیسیل-ایتالیا، به فرهنگ و تمدن اسلامی به شدت علاقه‌مند بوده و حتی به زبان عربی تکلم و مکاتبه می‌کرده‌اند (محمدی، پیشین، صص ۴-۱۶۲).

آنچه حاصل نهضت ترجمه به عربی در مدت طولانی بود اصولاً برای استفاده به همه مراکز علمی و کتابخانه‌های اسلامی مهم ارسال می‌شد. لذا، در سیسیل، به‌ویژه عهد نورمان در برخی از مراکز جنوب ایتالیا و سیسیل، دانشمندان ادیان مختلف که آشنا با یک یا چند زبان غربی بودند به دلایلی اقدام به ترجمه متون عربی به یکی از زبان‌های لاتین و اسپانیایی کردند (مجتهدی، پیشین، صص ۷۸-۷۷).

البته ترجمه به علل مختلف دارای مشکلات عدیده است. از جمله موقعی که برخی از مترجمین در نهضت ترجمه به لاتین معادل کلمات علمی عربی در زبان مقصد را پیدا نمی‌کردند، در چنین شرائطی جز استفاده از همان الفاظ عربی در متن ترجمه چاره‌ای نداشته‌اند. فلذا، کثیری از الفاظ عربی و فارسی وارد زبان‌های اروپایی گردیده است (رک: آل علی، پیشین، صص ۳۶۲-۳۵۹؛ محمدی، پیشین، صص ۲۹۷، ۲۸۹، ۱۲۹؛ Watt, 1994, pp 85-92).

مبحث دوم

نورمان، وضع سوء انگلیس، تسلط نورمان و اصلاحات

۱-۲. معرفی نورمان‌ها، وضعیت اجتماعی سوء لندن

الف- معرفی نورمان‌ها و رابطه آنها با وایکینگ‌ها

در جهت معرفی اصل و نسب نورمان‌ها، یعنی وایکینگ‌ها، کتابی تحت عنوان "زندگی یومیه در عصر وایکینگ (Everyday Life in the Viking-Age) ضمن شرح مفصلی می‌گوید که وایکینگ در زبان‌های اسکاندیناوی در قرون وسطی به معنی دزد دریایی بوده، که پیوسته متشمر برای چپاول ثروت دیگران از طریق دریا و آب‌های داخلی بوده‌اند. به وایکینگ‌ها عناوین متعددی در زبان‌های مختلف اطلاق می‌شده که نقل برخی از آنها در اینجا بی‌مناسبت نخواهد بود:

"در زبان انگلوساکسون، "دینز (Danes)؛ در زبان فرانک‌ها، "نورمانی (Normanni) " (به معنی مردان شمالی)؛ به زبان آلمانی، "آشمن (Ashmen)"؛ در زبان ایرلندی، "گیل (Gail)" و "Lochlanaigh" (به ترتیب به معنی خارجی‌ها و شمالی‌ها)؛ در السنه اسلاو، عرب و یونانی بیزانسی، "روس (Ros یا Rus)؛ در زبان خود اسکاندیناوی‌ها، واژه‌های "نوردمن (Nordmenn)" (به مفهوم کلی اهل اسکاندیناوی) و عناوینی چون Northmen، Norsemen یا Norse بیشتر رواج دارد" (Simpson, 1967, pp 11-12).

نویسنده همین کتاب خلاصه یک داستان حماسی قرون وسطایی آن سرزمین را به منزله برنامه زندگی سالانه یک فرد اهل اسکاندیناوی به نام "اسوین"، به عنوان یک وایکینگ نوعی به شرح زیر ترسیم کرده است:

"اسوین، که به هزینه خود ۸۰ مرد در اختیار داشت کل زمستان را در خانه می‌ماند، چون بهار فرا می‌رسید تا آنجا که می‌توانست کشت می‌کرد و با اتمام کار کشت برای اجرای برنامه سالانه "Spring Viking"، یعنی یورش برای غارتگری بهاری به جزایر اسکاتلند و ایرلند عازم شده و در اواسط تابستان به خانه برمی‌گشت. او تا رسیدن محصول و جمع آوری آن در خانه منتظر می‌ماند و با پایان آن به "Autumn Viking" یا غارتگری پاییزی می‌رفت و تا پایان ماه اول زمستان بر نمی‌گشت" (Simpson, Ibid., p 86).

عنوان "نورث من" در کل شامل سه گروه سوئدی‌ها، نورژی‌ها و دانمارکی‌ها بوده، لیکن قوم اخیر از بقیه قوی‌تر و توسعه طلب تر بوده‌اند (نعنی، ۱۳۸۰، ص ۲۰۰). آنها در اواخر قرن ۸م با

۱. اعم از نورژی، سوئدی و دانمارکی

۲. شاید به اعتبار کشتی‌های کثیرشان

تعداد کثیری کشتی به سواحل غربی اروپا یورش برده و به غارت جزایر و سواحل ایرلند و اسکاتلند پرداخته و در شمال غربی فرانسه اتراق می‌نمودند. بعدها جمعی از آنان، موسوم به نورمان‌ها، استحکاماتی در سواحل شمال غربی فرانسه ایجاد کردند. این گروه با رهبری رولو (Rollo) دانمارکی، که بعداً نخستین رئیس دوک‌نشین نورماندی شده و با گرویدن به مسیحیت با دختر شارل سوم شاه فرانسه ازواج کرد، با فشار آوردن به شارل، او را به امضای معاهده "سن کلیر سوراپت (Saint Clair-Sur-Epette) ۹۱۱م و واگذاری آن خطه به نورمان‌ها مجبور کرد و نتیجتاً آن خطه با نام قوم "نورماندی (Normandy)" مشهور شد (ر.ک.: لوگوف، ۱۳۸۷، ص ۹۳؛ موروا، ۱۳۶۶، ص ۷۰؛ Levey, et al., Ibid., pp157 & 608).

بدین‌وسیله در آغاز قرن دهم میلادی یک تحول سیاسی بسیار مهم در وضعیت این قوم در رابطه با کل اروپا به‌وقوع پیوست که بسترساز تسلط بعدی آنان بر کشورهای انگلیس و سیسیل گردید. البته کشف راز هم‌زمانی این دو پروژه جنگی از اهداف تحقیق حاضر است، زیرا در اثبات گمانه‌زنی‌های مرتبط حائز اهمیت زیادی می‌باشد (ر.ک.: لنگلی، ۱۳۹۰، ص ۱۱۶؛ موروا، پیشین، ص ۹۳).

ب- اوضاع اجتماعی سوء انگلیس در قرون وسطی

انگلستان چهار قرن اول میلاد مسیح را در تصرف رومیان بود ولی در قرن پنجم قوم سلت از آلمان بر آن مسلط شد. سال ۵۹۶م قبیله‌های آلمانی انگل‌ها، ساکسون‌ها و جوت‌ها در مناطق مختلف آن سرزمین سکونت یافتند. هر یک از این قبایل تا ۱۰۶۶ در خطه‌ای از آن با آداب و رسوم خاص ریشه خود در اسکاندیناوی زندگی می‌کرد. بقول یک نویسنده فرانسوی "آنها ... ملتی کشاورز که از مهاجرین ساکسونی و دانمارکی تشکیل شده، در دهات می‌زیستند و املاکشان به وسیله بیشه‌ها و علفزارها از یکدیگر جدا می‌شد..." (موروا، پیشین، ص ۷۹).

در اوایل آن دوره مالکیت اراضی طایفه‌ای و جمعی بود لیکن بعدها مالکیت جمعی به مالکیت انفرادی تبدیل و نتیجتاً به پیدایش نوعی ارباب و رعیتی سنتی منجر شد. پادشاهی هم موروثی نبود و شورای سلطنت شاه را انتخاب می‌کرد (موروا، پیشین، صص ۶-۷۵). لذا شاه بسیار ضعیف عمل می‌نمود، به‌طوری که قوانین دولتی مکتوب بسیار محدود، ناقص و آن هم ناظر بر موارد غیر ضروری اجتماعی بود (Levey et al., Ibid., p 346). اربابان محلی، به جای قاضی تحصیل کرده و دولتی، خود در ملک خویش به قضاوت می‌پرداختند. این مالکان بعضی از مرتکبین جرم نانوشته را به اعدام، برخی را جریمه و مرتکبین خلاف‌های کوچک را شکنجه می‌نمودند، لیکن مجرمین سیاسی و اسرای نظامی در قلعه‌های محکم محبوس می‌گردیدند (لنگلی، ۱۳۹۰، ص ۱۱۳).

برای اثبات جرم یا دعوا ادله اثبات و آیین دادرسی عجیبی مرسوم بود. از ادله رایج یکی مشهور به "اُردیل" (Ordeal)، اوردالی (ordalie) یا داوری ایزدی بود (داوید، ۱۳۶۴، صص ۳۵-۳۴) که به موجب آن متهم می‌بایستی برای اثبات بیگناهی خود، یا آهن داغ را روی دستش تا یک فاصله نه پایی (9 feet) حمل کرده و سپس مدت سه روز منتظر می‌ماند تا در صورت تاول نزدن جای آهن گداخته، بی‌گناهی او ثابت گردد؛ و یا وی را دست بسته به استخر آب می‌انداختند و غرق شدن یا نشدنش دلالت بر مجرمیت یا بی‌گناهی او داشت. روش بعدی دوئل بین طرفین دعوی بود و هر که برنده می‌شد حقانیت او اثبات می‌گردید. این آیین‌ها در دادگاه‌های کلیسای انگلستان شدیدتر از سایر جوامع اروپایی اعمال می‌شد ولی طبق مصوبه شورای چهارم کلیسای لتران در ۱۲۱۵م (Lateran Council) اجرای آن آیین در انگلیس ممنوع اعلام گردید (Walker, Ibid., p. 905).

در چنین وضعیتی بود که ادوارد پادشاه آنگلوساکسون درگذشت و بین ویلیام اول دوک نورماندی و هارولد گادوینسون^۱ جنگ درگرفت که با شکست هارولد، بساط پادشاهی آنگلوساکسون به شرح ذیل برچیده شد.

۲-۲. جنگ نورمان‌ها با آنگلوساکسون و پیروزی بر آن

همان‌طوری که گاهی بین بعضی از سلاطین و شاهان رابطه خویشاوندی پیدا می‌شود، بین ادوارد معترف^۲ و ویلیام اول، دوک نورماندی (William I, Duke of Normandy) رابطه قرابت نسبی^۳، و بین ادوارد و هارولد گادوینسون (Harold Godwinson)، جانشین بعدی ادوارد، رابطه قرابت سببی وجود داشت. چون ادوارد فاقد فرزند بود هم ویلیام و هم هارولد خود را مدت‌ها به جانشینی وی نامزد کرده بودند. ادوارد احتمالاً تحت فشار ویلیام به نفع وی وصیت شفاهی کرده بوده است. در هر حال با درگذشت ادوارد شورای سلطنتی، هارولد را به جانشینی وی انتخاب نمود. همین امر ویلیام را به شدت ناراحت و مصمم به جنگ با وی کرد. ویلیام پس از به‌راه انداختن تبلیغات شدید در اروپا علیه هارولد و تحریک و تطمیع سلحشوران اروپایی علیه او، توانست تأیید پاپ الکساندر دوم را در خصوص صحت وصیت ادوارد اخذ کند. وی با حمایت و دعای خیر پاپ با سپاهی مرکب از ۱۵,۰۰۰ شوالیه به آنگلوساکسون لشکر کشی کرده و هارولد را در ناحیه هستینگز مغلوب نمود و به حکومت آنگلوساکسون‌ها در سال ۱۰۶۶ میلادی پایان داد (ر.ک.: موروا، پیشین، صص ۸۰-۷۰؛ توفون، بی تا، صص ۴-۳۳).

۱. جانشین ادوارد

۲. پادشاه آنگلوساکسون

۳. پسر عمه، پسر دایی

ویلیام، که علیرغم باطن خود در ظاهر شخصیتی آرام داشته، پس از پیروزی خود را ورثه ادوارد معرفی کرده و از اقدامات تحریک‌آمیز عجولانه امتناع می‌نماید، اما پس از مدتی با برنامه ریزی بسیار هوشیارانه، نسبت به انتقال میراث فرهنگی اسلامی از سیسیل به لندن، که به دست نورمان‌های پالمو افتاده بود، به شرح زیر اقدام می‌نماید.

۲-۳. رابطه نورمان لندن با پالمو، لزوم اصلاحات

الف- رابطه بین نورمان انگلیس و نورمان سیسیل

پیروزی و تسلط دو گروه از قوم نورمان به دو کشور مستقل انگلستان و سیسیل اسلامی در فاصله زمانی خیلی کوتاه، در بادی امر یک واقعه ساده به نظر می‌رسد، اما، با مطالعه و تجزیه و تحلیل جریان‌ات مرتبط، ملاحظه می‌گردد که ادله و شواهد قوی تاریخی موجود دلالت تقریباً قطعی بر وجود یک همکاری برنامه‌ریزی شده بین آن دو گروه نورمان دارد. آنها، طبق شواهد موجود برای هدایت و اجرای هماهنگ دو جنگ یکی در هستینگز و دیگری در پالمو از یک "اتاق جنگ مشترک" در پایگاه نظامی نورماندی استفاده می‌کرده‌اند. شواهد و قرائن قوی وجود خویشاوندی خیلی نزدیک بین خانواده‌های شاهان آن دو قوم دارد (Metcalf, 2009, p 275).

در همین رابطه، به نوشته برخی از نویسندگان، جمعی از جنگجویان و سلحشوران زبده نورمان که در جنگ‌های هستینگز علیه نیروهای آخرین پادشاه آنگلوساکسون شرکت کرده و آنها را منهزم کردند همان‌هایی بوده‌اند که در جنگ مسینا و پالمو علیه نیروهای فاطمیان سیسیل شرکت فعالانه داشته‌اند (ویل دورانت، ۱۳۶۷، صص ۴-۹۶۳). مورخین از این قبیل همکاری‌های نظامی بین دو فوج نورمان فاتح لندن و پالمو، فراوان قید نموده‌اند (Lima, 2008).

ب- احساس ضرورت تغییرات در انگلیس نورمان

به دنبال پیروزی نورمان‌ها در جنگ با آخرین پادشاه آنگلوساکسون و جلوس ویلیام اول دوک نورماندی بر تخت سلطنت در لندن با لقب "ویلیام فاتح (William, the Conqueror)"، وی با مشکلات زیادی مواجه شد. اولاً، او و اطرافیانش به زبان فرانسوی و با لهجه نورماندی حرف می‌زدند که مردم محل با آن آشنایی نداشتند؛ ثانیاً، مردم به آنها بدیده اشغالگر می‌نگریستند؛ ثالثاً، اصولاً پس از پایان هر جنگی ضرورت تغییرات فوری در جهت حل مشکلات ناشی از جنگ امر حتمی است، در حالی که نورمان‌ها از پیش هیچ نسخه‌ای برای تسکین آن معضلات تدارک ندیده بودند. لذا ویلیام برای فائق آمدن بر مشکلات، چاره‌اندیشی عمیقی نمود: "انتقال تجارب مختلف آزمایش شده در سیسیل فاطمی" از پالمو به لندن، که از

شانس وی اکنون در اختیار نورمان سیسیل بود. وی به خوبی توانست از آنها برای حل مشکلات مرتبط با امور کشورداری، سیاسی و حقوقی کشور، به شرح مندرج در مبحث زیر استفاده کند.

مبحث سوم

انتقال میراث فرهنگی اسلامی از پارمو به لندن

۱-۳. پیدایش کامن لو، نیاز به قواعد حقوقی جدید

الف- پیدایش کامن لو و شروع اصلاحات

پس از پیروزی نورمان‌ها، ویلیام اول با اعلام اینکه وی وارث ادوارد خستو است ابتدا از ایجاد تغییرات در بافت سیاسی و حقوقی و دادگاه‌های حل اختلاف موجود اجتناب نموده و با استفاده از شمشیر سیاسی قوی خود توانست در دید مردم خود را منشأ حق و عدالت نشان داده و نتیجتاً به عنوان یک مرجع عالی و نهایی دادخواهی و نیز رسیدگی به اعتراضات مردم علیه تصمیمات اداری و آرای دادگاه‌های سنتی مالکان بزرگ (خان‌ها) مطرح گردد، که در نتیجه آن به مرور زمان امکان ایجاد شورای سلطنتی (Royal Council)، دادگاه‌های سلطنتی خزانه داری، شاهی و عرایض عامه (Courts of Exchequer, King's Bench and Common Pleas) ممکن گردید. وی در اوایل شخصاً به شکایات رسیدگی می‌کرد اما پس از ایجاد شورای سلطنتی کارها را به تدریج به مشاوران خود در آن شورا واگذار نمود.

ابتدا قضات دادگاه شاهی در فصول گرم به صورت سیار به اقاصا نقاط کشور رفته و ضمن جمع‌آوری مالیات به حل و فصل اختلافات مردم بر اساس عرف‌ها و مقررات رایج محلی می‌پرداختند. آنان در فصل سرد در محل وستمینستر (Westminster) در لندن تشکیل جلسه داده و نسبت به بررسی عرف‌های مشترک، نقاط قوت و ضعف آنها و تعیین راه حل برای موارد فاقد عرف محلی، اقدام می‌کردند (شیروی، ۱۳۸۴، ص ۱۲۴). و چون اغلب عرف‌ها و مقررات محلی مختلف بوده و احکام صادره در موارد مشابه گاهی تعارض یا تفاوت‌های فاحش داشت، بعدها تصمیم بر استفاده از مجموعه راه‌حل‌های مشخص شده، بدون توجه به عرف‌های محلی، گرفته شد (شیروی، همان). همین روش مبنای پیدایش حقوقی شد که نخست به زبان حقوقی نورمان "کومون لی" (Commune ley) و بعدها با عنوان خاص "کامن لو" (Common Law) معروف گردید (رفیعی، ۱۳۹۰، ص ۱۸۱).

ب- عدم کفایت اصلاحات، نیاز به قواعد حقوقی جدید

به ملاحظه اینکه مجموعه عرف‌های مشترک و راه‌حل‌های اقتباسی قضات کلاً متناسب جوامع قبیله‌ای و ارباب و مالکی سنتی بود بدیهی است که نمی‌توانست جوابگوی همه نیازهای ترقی‌خواهانه جامعه جدید باشد. لذا متفکرین باید چاره‌اندیشی می‌کردند. در این میان دو مشکل وجود داشت؛ یکی عدم تمایل حکومت جدید به اقتباس از حقوق روم و یونان، و دیگری فقدان یک سیستم حقوقی مترقی که الگو برای رفع فوری نواقص موجود باشد. لذا، لازم بود که نورمان‌های انگلیس اولین بسته فرهنگی، فقهی و حقوقی اهدائی برادران نورمان سیسیلی خود را باز کنند که نحوه انتقال آن به لندن و محتویات آن موضوع گفتار بعدی می‌باشد.

۲-۳. انتقال میراث فرهنگی اسلامی به لندن و محتویات آن**الف- انتقال میراث فرهنگی اسلامی از پالمو به لندن**

در سطور قبل مطرح شد که در تشکیلات اداری به ویژه دیوان‌های مختلف حکومت فاطمیان سیسیل اصولاً فرقی بین نیروی انسانی پیرو ادیان مختلف قائل نبودند و این وضعیت در دوره نورمان‌ها پس از سقوط حکومت فاطمیان هم مدت‌ها برقرار بود. این امر زمینه حضور تعداد کثیری از شهروندان کشورهای مختلف، از جمله انگلیس را، که طالب علم، سیاحت، تجارت یا حتی کار در سیسیل بودند، فراهم کرد (Lima, 2008).

حضور شهروندان انگلیسی در سیسیل نورمان و عوامل دیگر سبب تقویت رابطه بیش از پیش دو شاه هم نژاد نورمان پالمو و لندن شد، که ازدواج ویلیام دوم شاه نورمان سیسیل با دختر هنری دوم شاه انگلیس (King Henry II) به نام جوانا پلانناژنت (Joanna Plantagenet) از آن جمله بود (Metcalf, Ibid., pp 213,214,275). ریچارد اول، پسر شاه هنری که بعداً جانشین پدر شد، در جنگ‌های صلیبی مرتباً بین فلسطین و انگلیس، با اقامت در سیسیل، رفت و آمد داشت. یاران سنت توماس بکت اسقف اعظم مشهور، که به سبب مخالفت با شاه هنری تبعید شده و بعدها به قتل رسید، برای فرار از غضب شاه مجبور به اقامت در سیسیل بودند. مضافاً، افراد کلیدی که با کشتی از سیسیل به انگلیس می‌رفتند اصولاً شهروندان انگلیسی بودند که سال‌ها در دربار سیسیل یا دیگر پست‌های مهم آن مشغول بوده و کوله‌باری از تجارب مختلف در اموری چون حقوق اداری، سیاسی، کشورداری و نیز متون علوم مختلف ترجمه شده به لاتین را با خود به انگلیس می‌بردند. در انتقال میراث اسلامی مزبور نباید از نقش دانشمندان انگلیسی و غیره همچون توماس براون (Thomas Brown)، رابرت سلبی (Robert Selby)، آدلارد

باث (Adelard of Bath)، مایکل اسکات (Michael Scot) و رابرت چستر (Robert of Chester) غافل بود (2008 Metcalfe, Ibid., pp.201, 213-14, 259, 275; Lima, pp.3-4, 60-65; See, Watt, 1972). پس از بررسی نحوه ایجاد پل ارتباطی و نیز روش انتقال میراث فرهنگی اسلامی به انگلیس، نوبت به بررسی محتویات آن سوغات فرهنگی می‌رسد که موضوع بحث زیر می‌باشد.

ب- محتوای نهادهای حقوقی انتقالی به انگلیس نورمان

با آنکه تعیین میزان و محتوای میراث فرهنگی اسلامی انتقالی از مبدأ سبیل به مقصد انگلیس غیر ممکن است، لیکن مقایسه اختلاف وضعیت انگلستان قبل و بعد از پیروزی نورمان، که مایه حیرت و تعجب اکثر نویسندگان غربی و حتی خود انگلیسی‌ها گردیده، صرفنظر از حجم آن، دلالت بر کاربردی و مشکل گشا بودن آن میراث گران‌بها داشته، فلذا اهمیت آن غیر قابل انکار می‌باشد (رک: لوگوف، پیشین، ص ۲۸۶؛ داوید، ۱۳۷۶، ص ۱۷۹؛ عرفانی، پیشین، صص ۹۹-۹۸؛ رفیعی، پیشین، صص ۱۸۵-۱۷۷؛ شیروی، پیشین، صص ۱۲۶-۱۲۲). (Makdisi, 1999).

مع الوصف، می‌توان از طریق بررسی و انطباق ماهیت بعضی از نهادهای حقوقی - فقهی اسلامی با برخی از تأسیسات حقوقی معمول در مرحله ابتدائی کامن لو، نسبت به شناسایی تعدادی از آن نهادها اقدام نمود، همان‌طوری که ذیلاً، برای نمونه، ابتدا محتوای چهار مورد از این نهادهای حقوق اسلامی به ترتیب مندرج در زیر تجزیه و تحلیل شده، و بعد با برخی از تأسیسات حقوقی مرتبط در کامن لا مورد انطباق قرار گرفته و نهایتاً ارتباط آنها به طریق حقوقی اثبات می‌گردد: الف- "أراضی مَفْتوحُ العنوة"؛ ب- "أنفال"؛ ج- "دیوان خِراج" و د- "اقطاع".

الف- اراضی مَفْتوحُ العنوة

أراضی مَفْتوحُ العنوة، از نظر فقه عبارتست از زمین یا زمین‌های آباد که مسلمین از دیگران با به‌کارگیری قوای نظامی و در نتیجه جنگ با اذن امام متصرف می‌گردند، اعم از اینکه آن تصرف در نتیجه انعقاد صلح بین طرفین حاصل شده یا به طریق دیگری تحصیل شده باشد (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۸، ص ۳۰). عنوان دیگر برای این نهاد "أرض خِراج یا اراضی خِراجیه" بوده و منافع آن، و نه اصل ملک همچون اراضی وقفی، غیر قابل افراز و تملیک و تملک بوده، و فقط منافع آن قابل واگذاری به غیر در مقابل اجاره بهاء بوده است (جعفری لنگرودی، پیشین، صص ۳۰-۲۹، ۹۵ و ۶۷۴).

ب- انفال و اراضی انفال

موضوعات انفال در مقایسه با مفتوح العنوة از دامنه وسیعتری برخوردار است و آن از نظر فقهی عبارتست از زمین‌های موات و غیر موات واگذاری شده به مسلمین توسط اجانب در صورتی که آن واگذاری در نتیجه به‌کارگیری نیروهای نظامی صورت نگرفته باشد. چنانچه تصرف اراضی غیر موات بدون اذن امام صورت گیرد آن اراضی هم جزء انفال تلقی می‌شود (جعفری لنگرودی، پیشین، صص ۵-۹۴). به علاوه، موارد زیر نیز جزء انفال محسوب می‌گردد: اراضی موات، اراضی رها شده، جنگل‌های طبیعی، مراتع، سواحل، دریاها، دریاچه‌ها، رودهای طبیعی، معادن، کوه‌ها و دره‌ها، ماترک بلا وراث، اموال مجهول‌المالک، و نظایر آنها (کدخدایی، ۱۳۷۸، ص ۱۷۱). لازم به‌ذکر است که طبق آیه نخست سوره انفال، اموال تحت عنوان انفال متعلق به خداوند و پیامبر می‌باشد. براساس اصل ۴۵ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران انفال در اختیار حکومت اسلامی است تا بر طبق مصالح عامه نسبت به صرف آنها عمل نماید (همان؛ عمید زنجانی، ۱۳۶۵، ص ۱۴۲).

شایان ذکر اینکه علمای مذاهب مختلف اسلامی در خصوص مطالب فقهی این بخش ممکن است کم و بیش اختلاف نظر داشته باشند، اما وجود آن اختلاف نظرات، اصولاً فاقد تأثیر در موضوع اقتباس این نهادها توسط نورمان انگلیس خواهد بود.

ج- دیوان خراج

نقش دیوان که در تشکیلات اداری صدر اسلام شناخته شده بوده، در دوره‌های بعد هم، از جمله در زمان عباسیان و فاطمیان از اهمیت خاصی برخوردار بوده است (ولایتی، ۱۳۸۴، ب)، صص ۱۴۰-۱۲۳). در سیستم اداری سیسیل فاطمی نیز از انواع دیوان‌ها با عناوین جدید استفاده می‌شد. دیوان از نقطه نظر این بررسی عبارت است از یک سازمان اداری دولتی که مسئولیت آن اصولاً سرپرستی یا نظارت بر یکی از امور مهم حکومتی است.

در بین دیوان‌های مختلف، دیوان خراج بیش از سایر دیوان‌ها با اهداف این مطالعه مرتبط است. دیوان خراج با تغییراتی در ادوار مختلف دو نقش عام و خاص داشته است، اولی رسیدگی به امور مالی حکومت از نظر دخل و خرج، و دیگری بعنوان سازمانی که ممیزی اراضی، تهیه فهرست آنها با تعیین مشخصات متصرف، نوع تصرف، مساحت، قیمت، کاربرد، موقعیت محلی، نوع آبیاری و غیره را به‌عهده داشته است. در تشکیلات اداری سیسیل اسلامی گاهی از جزیه با مفهومی مشابه خراج استفاده می‌شده، حال آنکه آنها متفاوتند (ر.ک.: عمید زنجانی، بی تا، صص ۱۱۸-۱۱۴). در سیستم اداری سیسیل نورمان هم دیوان‌هایی ایجاد شد که به نظر برخی از نویسندگان تقلیدی از فاطمیان بوده است.

د- اقطاعات

فقها در حکومت‌های اسلامی سده‌های نخستین میزان مالیات در قالب خراج را تصویب نموده بودند، اما از سده چهارم به‌جای پرداخت حقوق به امرا و لشکریان تحت شرائطی قطعات اراضی در اختیار آنان قرار داده می‌شد تا حقوق خود را با معافیت از مالیات آن تحصیل کنند. این روش در فقه "اقطاع، اقطاعیه و اقطاعه"^۱ مشهور بود. این امتیازات غیر قابل خرید و فروش بودند. (ولایتی، ۱۳۸۲ (ب)، ص ۱۴۵). اقطاع با مفهوم تیول فرق اندکی داشته، زیرا هدف از تیول امتیازات اولیه‌ای بوده که در مقابل خدمات و جهت امرار معاش به ذی‌نفع واگذار می‌شده است (معین، ۱۳۶۴، ص ۳۲۵؛ ولایتی، ۱۳۸۲ (ب)، ص ۱۴۶). در دو گفتار بعدی هم مطالبی مرتبط با اقطاع مطرح گردیده است.

۳-۳. ایجاد "دومزدی بوک" طبق نهادهای حقوقی انتقالی

دو اصطلاح "دومزدی" و "دومدی" (Domesday, doomsday) مرکب از دو کلمه از زبان ساکسونی Dome یا Doom، که در لغت به معنی دادنامه، حکم محکومیت و قضاوت کردن (پاشا صالح، ۱۳۷۳، ص ۲۴۱)، و day به معنی روز می‌باشد. معنی اصطلاحی دومزدی روز حسابرسی و قیامت است، ولی در بحث حاضر مراد روز سرشماری و تهیه آمار کامل از زمین‌ها، املاک و متصرفین آنها می‌باشد. منظور از این کلمات به‌مراه book عبارت است از دو جلد دفتر ممیزی اراضی و املاک، که به‌دستور ویلیام فاتح هیئت مرکب از ۵ تا ۸ قاضی در هر بخش از سال ۱۰۸۱ تا ۱۰۸۶ م تمام اطلاعات لازم از کلیه اراضی و اسامی متصرفان آنها را جمع‌آوری نموده و در آن دفاتر منعکس نمودند (Black's Law Dictionary, 1979, p. 434). یکی از این دفاتر که از پوست حیوانات تهیه شده بودند (تولفون، بی تا، ص ۳۲۵)، موسوم به دفتر کبیر (Great Domesday) حاوی ۳۸۲ برگ بزرگ و شامل اطلاعات دقیق مربوط به اراضی تعداد ۳۰ بخش، و جلد دیگر موسوم به دفتر صغیر (Little Domesday)، مرکب از ۴۵۰ برگ کوچک و حاوی اطلاعات بیشتر از اولی بود.

هیئت دیگری بعداً محتوای این دفاتر را بازبینی نمود و نهایتاً مقامات و ستمینسیر آنها را مورد تأیید قرار داده و جهت اخذ مالیات اراضی در اختیار "دادگاه خزانه داری" قرار دادند. این دادگاه همانند دیوان خراج اسلامی مسئولیت جمع‌آوری مالیات اراضی را به‌عهده داشت. ویلیام، با اقتباس از نهادهای حقوق اسلامی فوق، بخشی از زمین‌هایی را که شاهی اعلام شده بود بین اطرافیان نورماندی خود، تحت شرائط ویژه توزیع نمود، اقدامی که در استحکام و پیشرفت کامن‌لو نقش اساسی، به شرح گفتار ذیل، ایفا نمود.

۱. ج. اقطاعات

۳-۴. نهادهای حقوق اسلامی و تثبیت و شکوفایی کامن لو

در این گفتار پایانی که حاوی مهمترین نکات تحقیق حاضر است، سعی شده که مطالب آن، اولاً، در جهت اثبات درستی تحلیل‌های مبتنی بر واقعیت‌ها، حوادث و گمانه‌زنی‌های تاریخی در فوق باشد، ثانیاً، نقش نهادهای حقوق اسلامی در استحکام و شکوفایی نه تنها تأسیسات حقوقی و قضایی کامن لو، بلکه در تنظیم قسمتی از امور سیاسی، نظامی، اقتصادی و اجتماعی حکومت نورمان‌ها را، بر اساس مندرجات کتب و مقالات منتشر شده اکثراً در کشورهای غربی، به صورت منطقی و شفاف منعکس نماید.

در گفتار ۳-۲ فوق، در مورد ماهیت و کاربردهای نهادهای حقوق اسلامی "مفتوح العنوة"، "انفال"، "دیوان خراج" و "اقطاع"، همچنین در خصوص انتقال متون ترجمه شده به لاتین آنها از پالمو به لندن بحث شد (Lima, 2008). شرایط و احکام نهادهای اسلامی مذکور از جهات مختلف قابل قیاس با شرایط ویلیام بود. زیرا وی از یک طرف زمین‌های انگلیس را مطابق "مفتوح العنوة" در جنگ بدست آورده بود، و از طرف دیگر براساس "انفال" خود او به عنوان رئیس کشور به منزله همتای حاکم اسلامی بود، بویژه نهاد اسلامی "اقطاع"، که الگوی کاربردی خوبی برای وی در توزیع اراضی آن کشور بین بارون‌ها و امراء خود به‌عنوان حقوق در مقابل خدمات و تعهدات تلقی می‌شد.

حاصل تحلیل‌های گذشته اینکه، اجرای برنامه دُومزیدی بوک از جنبه‌های اقتصادی، سیاسی، نظامی، حقوقی، قضایی و نیز ایجاد سیستم فئودالیتته خاص موقعیت حکومت نورمان‌ها را از جهات متعدد مشروحه در ذیل بهبود بخشید.

اولاً، از جنبه اقتصادی: اینکه به موجب "دُومزیدی بوک" کل اراضی و مستغلات کشور به شاه تعلق گرفت وضع اقتصادی نورمان‌ها را به‌کلی دگرگون کرد. قبل از پیروزی نورمان‌ها اراضی مزبور متعلق به حدود ۸ مالک بزرگ یا پادشاه کوچک بود (شیروی، پیشین، ص ۱۲۳). اما ویلیام با سرشماری و ایجاد دفتر ممیزی اراضی، زمینه ایجاد تغییرات اساسی در آینده کشور را فراهم نمود.

ثانیاً و ثالثاً، از بُعد سیاسی و نظامی: با اجرای برنامه دُومزیدی بوک، ویلیام مبادرت به توزیع قطعاتی از اراضی که براساس مفهوم انفال و غیره در اختیار او بود بین حدود ۱۵۰۰ بارون و امراء نظامی، با شرایط غیر قابل خرید و فروش و به‌نحوی که هیچ بارونی توان رقابت با شاه را پیدا نکند، آنان را از نظر سیاسی و نظامی مؤظف به پاسداری و صیانت از ملک و سلطنت خود در مقابل دشمن خارجی و خائنین داخلی نمود (داوید، ۱۳۶۴، ص ۳۱۰؛ رفیعی، پیشین، ص ۱۸۰).

رابعاً، از حیث حقوقی و قضایی: با اجرایی شدن برنامه دُومزدی بوک، شاهی اعلام شدن اراضی، توزیع اراضی به صورت اقطاع بین اطرافیان شاه، حق رسیدگی شاه به اعتراضات علیه آرای دادگاه‌های سنتی مالکان، مجموعاً زمینه‌ای را فراهم ساخت که منجر به جایگزینی سیستم قضایی سنتی مالکان، با حقوق و دادگاه‌های کامن لو گردید.

خامساً، ایجاد سیستم فئودالیتة ویژه: با اقتباس از نهاد اسلامی "اقطاع" (Faruqi, 1997, p48)، ویلیام اقدام به ایجاد نوع خاصی فئودالیتة نمود که با آنچه در آن عصر در فرانسه، آلمان و ایتالیا رواج داشت بسیار متفاوت بود. با این کار مالکیت و حکومت شاهان کوچک در آن کشور خاتمه یافت (داوید، ۱۳۶۴، ص ۳۱۰)، و بارون‌ها و امرای نظامی شخصاً و زارعین اراضی واگذاری به تبع آنها، کلاً مستأجر شاه محسوب شدند (تولفون، بی تا، ص ۳۲۷؛ داوید، همان).

نتیجه و پیشنهادات

از مطالعه و تجزیه و تحلیل مسائل و وقایع تاریخی مرتبط با موضوع کلی انتقال میراث فرهنگی اسلامی از سیسیل نورمان به انگلستان نورمان نتایج ذیل حاصل می‌گردد:

- ۱- تأکید تعداد کثیری از آیات قرآن، احادیث نبوی و نیز روایات از ائمه اطهار (ع) بر ارزش والای علم و دانش و نیز ارمغان ترجمه علوم و فنون از السنه مختلف به زبان عربی زمینه پیشرفت‌های فوق‌العاده علوم و فنون مختلف در جهان اسلام را فراهم نمود؛
- ۲- گسترش قلمرو اسلام در جهان، خاصه در جنوب ایتالیا و اسپانیا و تشکیل حکومت‌های چند فرهنگی اسلامی مرکب از پیروان ادیان مختلف الهی زمینه پیدایش فرهنگ و تمدن خاص اسلامی به‌ویژه در سیسیل را فراهم ساخت، تمدنی که در قرون وسطی، بیش از ۴۰۰ سال در بخشی از اروپا در شکوفایی می‌درخشید؛
- ۳- گروهی سلحشور به سرپرستی ویلیام دوک نورماندی، از نوادگان رئیس قوم وایکینگ، در قرن ۱۱م با توسل به توطئه و زور شمشیر و در فاصله زمانی اندک بر دو کشور آنگلو ساکسون و سیسیل اسلامی یورش برده و حکومت‌های آنها را ساقط نمودند؛
- ۴- در مرحله دوم نهضت ترجمه، یعنی از زبان عربی به لاتین^۱، دانشمندان و مترجمان در مراکز پالرمو و طلیطله و غیره تلاش به برگرداندن متن عربی منابع ذی‌قیمت یافته‌های علوم مختلف نموده و حاصل آنها در اختیار بشریت به خصوص غربی‌ها قرار گرفت، که زمینه ساز پیدایش رنسانس علمی اول در ایتالیا و بعد در سایر نقاط اروپا شد. مع‌الاسف، عده‌ای از غربی‌ها، بجای امانتداری علمی، تعدادی از آثار را به نام خود ثبت کردند؛

۱. زبان بین‌المللی آن عصر

۵- وضعیت اجتماعی آشفته انگلستان بعد از پیروزی نورمان، آنها را در تنگنا و مشکلات فراوان قرار داده بود. آنها از طرفی، تمایلی به اقتباس فرهنگ و تمدن از روم و یونان نداشتند، و از طرف دیگر چاره‌ای نداشتند جز انتقال مخصوصاً نهادهای حقوق اسلامی که قبلاً در نهضت‌های ترجمه از زبان عربی به زبان لاتین ترجمه شده بود؛

۶- نورمان‌ها، با اقتباس از نهادهای حقوق اسلامی انتقالی به لندن، از جمله اراضی مفتوح العنوة، انفال، دیوان خراج و اقطاع، نهادی موسوم به "دومزدی بوک" ایجاد کردند. اجرای این طرح که خصوصیات آن با ویژگی‌های نهادهای حقوق اسلامی مزبور از نظر محتوا، کاربرد و آثار از جهاتی کاملاً همخوانی دارد، منجر به پیدایش شکوفایی غیر منتظره در کلیه امور نورمان‌ها، از جمله از جهات حقوقی و قضایی خاص گردید، شکوفایی که موجب تعجب عمیق نویسندگان تاریخی مغرب زمین شده است.

در پایان، از سازمان‌ها، مؤسسات، پژوهشگاه‌ها و جشنواره‌های مرتبط، به‌ویژه جشنواره‌های فارابی و خوارزمی، انتظار می‌رود که با حمایت فعال از پژوهش‌های مشابه و تشکیل همایش‌های ادواری با شرکت پژوهشگران علاقه‌مند، زمینه آگاهی عمومی، خاصه دانشجویان را نسبت به مفاخر علمی، فرهنگی و تاریخی اسلام و ایران مهیا نمایند، تا کمکی به ایجاد تدریجی اعتماد به نفس و خود باوری در آنان فراهم گردد.

منابع و مأخذ

الف- فارسی

- آل علی، نورالدین، (۱۳۷۰)، اسلام در غرب: تاریخ اسلام در اروپای غربی، انتشارات دانشگاه تهران.
- آیتی، محمد ابراهیم، (۱۳۶۶)، آندلس یا تاریخ حکومت مسلمین در اروپا، انتشارات دانشگاه تهران.
- احمد، عزیز، (۱۳۶۲)، تاریخ سیسیل در دوره اسلامی، ترجمه نقی لطفی - محمدجعفر یاحقی، تهران: مرکز انتشارات علمی و فرهنگی.
- پاشا صالح، علی، (۱۳۷۳)، فرهنگنامه صالح، جلد ۱، انتشارات دانشگاه تهران.
- تولفون، سیداحمد؛ حبیب، اسد...؛ اخگر، سیداعظم، (بی تا)، تاریخ قرون وسطی، پوهنتون کابل بی جا.
- جرجی زیدان، (۱۳۶۹)، تاریخ تمدن اسلام، ترجمه علی جواهرکلام، تهران: موسسه انتشارات امیرکبیر.
- جعفری لنگرودی، محمد جعفر، (۱۳۷۸)، ترمینولوژی حقوق، تهران: کتابخانه گنج دانش.
- حمید...، محمد (۱۳۸۶)، سلوک بین‌المللی دولت اسلامی، چاپ چهارم، ترجمه و تلخیص سید مصطفی محقق داماد، تهران: مرکز نشر علوم اسلامی.
- داوید، رنه، (۱۳۶۴)، نظام‌های بزرگ حقوقی معاصر، ترجمه حسین صفایی و همکاران، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- داوید، رنه - کامی ژوفره اسپینوزی، (۱۳۷۶)، در آمدی بر حقوق تطبیقی و دو نظام بزرگ حقوقی معاصر، ترجمه و تلخیص حسین صفایی، تهران: نشر دادگستر.
- رفیعی، محمدتقی، (۱۳۹۰)، حقوق تطبیقی، تهران: انتشارات مجد.
- شیروی، عبدالحسین، (۱۳۸۴)، حقوق تطبیقی، تهران: سمت.

- عرفانی، محمود، (۱۳۹۰)، *حقوق تطبیقی*، چاپ دهم، تهران: انتشارات جنگل.
- عمید زنجانی، عباسعلی، (بی تا)، *حقوق اقلیتها براساس قانون قرارداد ذمه*، تهران: انتشارات کتابخانه صدر.
- عمید زنجانی، عباسعلی، (۱۳۶۵)، *وطن و سرزمین و آثار حقوقی آن از دیدگاه فقه اسلامی*، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- کدخدایی، عباسعلی، (۱۳۷۸)، *حقوق سیاسی*، تهران: انتشارات کتابخانه گنج ایش.
- لنگلی، اندرو، (۱۳۹۰)، *اروپا در قرون وسطی*، ترجمه معصومه زارع، تهران: انتشارات سبزان.
- لوگوف، ژاک، (۱۳۸۷)، *اروپا مولود قرون وسطی*، چاپ اول، ترجمه بهاء الدین بازرگانی گیلانی، تهران: انتشارات کویر.
- مجتهدی، کریم، و همکاران، (۱۳۷۹)، *مدارس و دانشگاههای اسلامی و غربی در قرون وسطی*، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- محمدی، ذکراه، (۱۳۷۳)، *نقش فرهنگ و تمدن اسلامی در بیداری غرب*، انتشارات دانشگاه بین المللی امام خمینی.
- موروا، آندره، (۱۳۶۶)، *تاریخ انگلستان از آغاز تا امروز*، ترجمه غلامعلی قاسمی، تهران: کتاب امروز.
- ولایتی، علی اکبر، (۱۳۸۲ الف)، *پویایی فرهنگ و تمدن اسلام و ایران*، جلد ۱، تهران: مرکز اسناد و خدمات پژوهشی.
- ولایتی، علی اکبر، (۱۳۸۲ ب)، *پویایی فرهنگ و تمدن اسلام و ایران*، جلد ۲، تهران: مرکز اسناد و خدمات پژوهشی.
- ویل ورنانت، (۱۳۶۶)، *تاریخ تمدن*، ج ۴ (عصرایمان)، بخش اول، ترجمه ابوطالب صارمی، پاینده و طاهری، تهران: سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.
- ویل ورنانت، (۱۳۶۷)، *تاریخ تمدن*، ج ۴ (عصرایمان)، بخش دوم، ترجمه ابوالقاسم طاهری، سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.
- نعنعی، عبدالمجید، (۱۳۸۰)، *دولت امویان در اندلس*، ترجمه محمد سپهری، قم: پژوهشکده حوزه و دانشگاه.

ب- خارجی

- Faruqi, H.S., (1997), *Faruqi's Law Dictionary*, Arabic-English, Librairie du Liban, Beirut.48
- Henry Campbell Black, (1979), *Black's Law Dictionary*, Fifth Edn, St. Paul Minn., West Publishing Co.
- Levey, S. J. & Greenhall, A., (1987), *The Penguin Concise Columbia Encyclopedia*, Columbia University Press.
- Lima, Manlio, (2008), *English Common Law and Islam: A Sicilian Connection*, t: <http://www.bestofsicily.com/mag/art283.htm>. or <http://www.somaliaonline.com/community/showthread.php/5448-English-Common-Law-and-Islam-A-Sicilian-Connection>.
- Makdisi, A., John, (1999), *The Islamic Origins of the Common Law*, North Carolina Law Review, V 77, at: <http://www.scribd.com/doc/3638777/The-Islamic-Origins-of-the-Common-Law-John-A-Makdisi>.
- Metcalfe, Alex, (2009), *The Muslims of Medieval Italy*, Edinburgh University Press.
- Salerno, Vincenzo, (2005), *Sicilian Peoples: The Arabs*, at: <http://www.bestofsicily.com/mag/art168.htm>.
- Simpson, Jacqline, (1967), *Everyday Life in the Viking Age*, Transworld Publications.
- Trevelyan, G.M., (1953), *History of England*, N.Y., Doubleday & Co.
- Walker, M. David, (1980), *The Oxford Companion to Law*, Oxford University Press.
- Watt, Montgomery, (1972), *The Influence of Islam on Medieval Europe*, Edinburgh University Press.
- Watt, Montgomery, (1994), *The Influence of Islam on Medieval Europe*, Edinburgh University Press.